

SZÖVEG ÉS FORMA: SZÖVEG ÉS HANGZÁS A MŰVÉSZI ELŐADÁSBAN

WACHA IMRE

1. Az írott irodalmi mű megszólaltatása mindig is interpretációs és művészi gondokat jelentett és jelent a szó több értelmében is.

Egyrésztől abban az értelemben, miként „interpretálja”, „értelmezi” az irodalmi művet a befogadó (például az átlagolvasó), miként magyarázza ugyanezt a művet a tudós elemző (az irodalomestéta, irodalomkutató vagy a tanár: mi szerintük a mű helyes „olvasata” vagy milyen olvasatai vannak), és másrésztől: miként értelmezi, majd milyen felfogásban szólaltatja meg, azaz hogyan „tolmácsolja”, miként „interpretálja” a művet az előadóművész vagy az előadó-művészet. (Az *interpretálás* szót most kettős jelentésében használva.)

2. Ez utóbbi esetben az előadó-művészetnek – s ezen belül a vers- és prózamondásnak – az a nagy gondja, az az örök vitája, hogy tudniillik mi a helyes: mondani-e a verset vagy szavalni, értőn-értetve szólaltatni meg a prózai művet vagy előadni, eljátszani, az író-t szólaltatni meg vagy az előadóművészt! (Vö.: a színházi rendezésben az „új felfogásban játszom a szerepet” kijelentés mögött rendszerint az húzódik meg, hogy a színész a saját testére formálja a szerepet.) A kérdés persze eldönthetetlen, hiszen van olyan vers, amelyiket mondani kell, és van olyan, amelyiket csak szavalni lehet; van olyan prózai mű, amelyet csak megszólaltatni kell, és olyan, amelyet előadni, eljátszani, sőt olyan is, amelynek egyes részeit értetve kell hangosítani, más részeit „el kell játszani”. Az, hogy szavaljuk-e vagy mondjuk-e a költői művet, előadjuk-e a prózát, ez nagymértékben magától a műtől: mondanivalójától, műfajától, stílusától függ. És a kommunikációs helyzettől. Mindez együttesen nem is kis mértékben determinálja a hangzást! Beszéd- és előadói gyakorlatokon többször kísérleteztünk azzal, miként és mennyire lehet-lehetne például különféle műfajú és stílusú irodalmi műveket alapformájuktól „el-térő” „felfogásban”, „stílusban” megszólaltatni. Hamar rájöttünk, hogy bizonyos határon túl nem lehet másként, csak műfajuknak megfelelő hangvétellel megszólaltatni őket. Mindegyik mű – szinte kötelező erővel – hordozta saját „dallamát”, hangvételét is. Persze ennek ellenére és mindezzel együtt van „általánosan jellemző” vers- és prózamondói hangzásstílus. Ennek létrejöttében azonban szerepet játszik a kommunikációs szituáció. Például az előadó-művészetben és a színházművészetben a pódiumhelyzet, a „nyitott tér”, az, hogy át kell jutnia a hangnak a zenekari árkon. A rádió-, tévéjátékoknál és a filmnél a mai hangrögzítés-technika már feleslegessé teszi azt az emelt hangot, amire szükség van a színházban és a pódiumon. (A drámai-színpadai művek megszólaltatásának gondjait most hagyjuk figyelmen kívül! Ott ugyanis „beleszól” a hangzásforma kialakításába a jellemábrázolás, a szituációk változása, a szereplők közötti partnerviszony stb.)

Természetesen az, hogy végső fokon milyen lesz az irodalmi mű hangzásformája, az nem kis mértékben függ megszólaltatójának, az előadóművésznak a személyiségétől: egyéniségétől és felfogásától is. És a kortól is, melyben megszólal az irodalmi mű. (Bármennyire is harcosa volt Ascher Oszkár a versmondásnak, az előadását hallgató és elemző arra a megállapításra jut, hogy ő – ha más módon is mint elődei – bizony szavalta – olykor harsogta – a versek többségét. Mert azok olyan versek voltak, hogy azt az elmondási módot kívánták meg.)

Az írott irodalmi mű megszólaltatásakor azonban különbséget kell tennünk monologikus és dialogikus jellegű megszólaltatás között. Az előbbi esetben a művet (bárha szerepel is benne dialógus) egyetlen hang, egyetlen előadóművész kelti életre. (Mondjuk a vers- és prózamondás klasszikus formájában. A szavalókórust hagyjuk figyelmen kívül.)

Ebben az esetben a – leegyszerűsített – feladat az, hogy a műnek – betűsorok, írásképek formájában rögzített – „üzenetét” a megszólaltató átalakítsa, áttegye „akusztikus kódra”. Persze ez nemcsak hangosítást jelent (a betűsoroknak hangsorokká való átalakítását), hanem egyúttal értelmezést is, kétféle értelemben is vett interpretálást: „olvasatot–értelmezést” és ennek megfelelő hangoztatást: tolmácsolást.

Itt két szélsőséges megoldással (és ezeknek átmeneteivel) számolhatunk. Az egyik – eléggé általános –, hogy a megszólaltató (hangosító) „generál”- vagy sablon-megoldásokat alkalmazva – többé-kevésbé kellemes orgánumával, tiszta artikulálással, a kiejtési szabályokat figyelembe véve – hangosítja a művet: akusztikus kóddá alakítva elzengi, elrecitálja a papírra rótt sorokat. A másik megoldás: a művet tartva a megszólaltatás kulcsának, alapos elemzése és szerzőjének megismerése után a műből, a nyelvi formából bontja ki annak mondandóját és értelmezését, abból kiindulva keresi meg a hangzásformát, s ezáltal a mű gondolatiságát, a szerző (mának is szóló) gondolatait–mondandóját próbálja adekvát módon tolmácsolni, beleértve ebbe a tartalom és nyelvi, valamint hangzásforma harmóniáját. Természetes, hogy – bár a műből indul ki – a szerző gondolatait akarja életre kelteni, megfelelően annak, amit Illyés is elvár a vers megszólaltatójától: „a költőt kell életre keltenie, élénk varázsolnia, úgy, ahogy ő a költőt a mű első élményében, az alkotás küzdelmében elképzei. Úgy kell elmondania, ahogy a költő szavalná a verset, ha szavalóművész is volna” (Illyés Gyula: A szavalásról. In: *Hajszálgökök*. Szépirodalmi Kiadó, 1971. 37). Természetesen az így kapott, megtalált és továbbadott hangzás is egyfajta „olvasat, értelmezés, interpretáció” eredménye lesz már, hisz az előadóművész a mű szavaihoz azt teszi hozzá a hangzással, amit a mű benne megrezdített. – Ezt értelmezi–interpretálja majd újra saját maga számára a befogadó–hallgató. (Párhuzamait megtaláljuk a zeneművek előadásában is. Gondoljunk csak Bernstein *Hangverseny fiataloknak* című könyvére¹.)

Mivel az előadónak saját „olvasatában”, kettős (értelmi és következőképpen hangi) „interpretálásában” szólal meg a mű, a hallgatókban, címzettekben ez egy új – ha ismeri a művet: újra – interpretálási–értelmezési–megértési folyamatot indít el.

3. Jóval bonyolultabb a helyzet a dialogikus, pontosabban több szereplős, több hangra írt és „hangszerelt” művek esetén. Elsősorban a drámai művekre érvényes ez, de vonatkozik az olyan tévéjátékokra, rádiós hangjátékokra is, amelyek voltaképpen nem mások, mint prózaadaptációk. Ilyen *A kis herceg*nek hangzó változata is.

Azért bonyolult ez a helyzet, mert a mű – míg hangzó változata eljut a hallgatóig – több interpretálási, sőt adaptálási folyamaton is átesik, nem csak az írott tartalomnak és formának hangot adó művész(ek)én, mint a vers- és prózamondáskor.

Igaz, a végső hangzásformát és – a hallgató számára – az utolsó interpretációs utasítást azok a művészek adják meg, akik megszólaltatják a művet. De annak, az írott változatnak az értelmezésébe „beleszól” először a dramaturg, majd a rendező is.

Nem egy esetben „hozzátesz”, vagy „elvesz”, vagy átalakít. Jó példa volt mindeerre az *Egy szöveg megközelítései* című szegedi konferencia első napjának délutánján hallott francia és olasz változat. Szövegben és hangzásban mindkettő jobban eltávolodott a sima szöveghangzástól (az értelmező felolvasástól) a megjátszás, az eljátszás, az „előadás”

irányába, mint a magyar hangfelvétel (például trükkhangokkal, túljátszásokkal, zenével stb.). Még jobb – mert nemcsak akusztikus, de vizuális és mint ilyen kétszeresen is „szemléletes” – példa volt a hétfő délelőtti elemző példa, a rendelkező próba. A „húzásokra” is (szöveggel a kézben hallgattam), az átírásokra is, és a (mozgásban, ábrázolásban kifejeződő) értelmezésre és a többletnyújtásra is (például a rókának a vadászok táncmulatságára utaló csípőriszálása, azután „időkitöltő” sántaiskolája stb.) Tudniillik a mű írott változatában írásban, azaz verbális formában jelenik meg mindaz, amit színrevitelkor vagy – ha illusztrálva van a kiadás – az ábrákon látunk. Sokszor az is verbalizálva van az írott műben, amit hallanunk kell(ene): a leírt szavak, az indulatok, érzelmeket hordozó egyenes beszédek (az oratio recták) hangzását is leírja a szerző (például „Erre szelíden, és mintha valami nagyon komoly dolgot kérne megismételte.”). A hangzó és a látható (színre adaptált) változatban elmaradnak az ilyen és hasonló, az oralitásra, a verbalitásra, a látványra, sőt a lelkiállapotra utaló nyelvi megfogalmazások. Mindezt hanggal, hangzással, esetleg látvánnyal kell érzékeltetnie a rendezőnek.

A színpadi adaptáció mindenképpen nagyobb átalakítást igényel (erről sok szó esett a „rendelkező próbán” és a hétfői beszélgetésben), mert az előadásnak kell hogy legyen „íve”, dinamikája. A színpad látványt ad, külsőben (megjelenésben, külalakban), mozgásban is karaktereket kell létrehozni. A figurákat meg kell teremteni.

A hangjátékban viszont mindazt, amit a könyvben a verbális szöveg és a fantázia ad meg, esetleg a rajz, ábra mutat be, mindazt, amit a színpadon a látvány, a mozgás, a hang nyújt, mindezt az emberi beszédhang játéka, a puszta emberi hangnak, a hangzás változatossága által kell életre keltenie. Az előadónak a verbális, de ezen belül a vokális csatornán kell kifejeznie.

Ez a „műbe való beavatkozás” többnyire „húzás”: rövidítés. Nagyobb terjedelmű, hosszabb műveknél általános gyakorlat. (Hogy ez bizonyos esetekben a mű meghamisítását is eredményezheti, az más lapra tartozik.)

Mikor az ötvenes években a *Hamlet* Nemzeti Színház-beli előadásának rádiós hangfelvételét hallgattam Arany János fordításával a kezemben, egy idő múlva letettem a szöveget. Egyrészt – a kihagyások miatt – elvesztettem a fonalat, nem találtam egy-egy monológ vagy párbeszéd „folytatását”, másrészt azért, mert neves színészeink sokszor annyit költöttek bele a szövegbe, oly szabadon kezelték, hogy erejét veszítette a drámai jambus is. Amikor *Az ember tragédiájának* 1936 és a 80-as évek közötti színreviteleinek 5–6 változatát vettem össze a hangzási stílus különbségeit kutatva (a tragédia 3. színében), nem találtam olyan jellegzetes részleteket, melyeknek szövege legalább 3-3 változatban egyezett volna.

4. Nos, a húzásokat, átírásokat, szövegváltoztatásokat *A kis herceg* hangjátékszerű változata és színpadi adaptációja sem kerülhette el.

Az így megrendezett hangzó változat több szempontból is eléggé szabadon kezeli: megrövidíti, átírja, hanghatásokkal kiegészíti a RÓNAY GYÖRGY fordításában megjelent alapszöveget.

4.1. Ezeknek több oka lehet. Az egyik – vélhetőleg – a hangzásidő csökkentése; vagy azért, hogy az egész mű ráférjen egy hanglemezre, vagy hogy a hallgatót (idejét, türelmét) ne vegye túlságosan igénybe a mese végighallgatása. Az ilyen jellegű húzásokat főleg némely narratív részekben találhatjuk.

4.2. A másik ok a műfaj jellegéből adódik: elhagyhatók a szövegből, annak párbeszédes részeiből azok a megjegyzések, „idéző mondatok”, melyekkel a szerző az oralitásra, a szereplők beszédének hangzására és a hangzásban kifejeződő lelkiállapotra,

érzelmekre utalnak. (Ezeket részletesen tárgyalta MOLNÁR EMMA előadása.) Nemcsak az ilyen narratív vagy idéző mondatokra gondolok, mint: „mondta”, „felelte”, „azt kérdeztem tőle”, hanem az olyan szövegrészekre is, melyek az érzelmi állapotokat tükröző hangzásformákra utalnak, mint „Erre szelíden, és mintha valami *nagyon komoly dolgot kérne*, megismételte”, vagy: „Hm... Hm... – *tűnődött* a király”. Vagy: egy hosszabb részből, amelynél a szerzői „utasítás” hangzásformával nehezen, vagy csak más helyettesítő eszközzel valósítható meg.

Ez nem szósz. Ez repülőgép. Az én repülőgépem.

– *Hogyan?! Az égből pottyantál le?*

– *Igen –*

– *Hát ez furcsa...*

– *Szóval te is az égből jöttél? Melyik bolygóról való vagy?*

– *Áháá. Ezek szerint te egy másik bolygóról jöttél? –*

– *Hm, hm. Igaz, ezen a repülőgépem nem jöhetsz valami messziről...*

Ez nem szósz. Ez repül. Repülőgép. Az én repülőgémem. Szinte hetvenkedtem neki azzal, hogy repülök.

– *Hogyan?! – kiáltott föl. – Az égből pottyantál le?*

– *Igen – feleltem szerényen.*

– *Hát ez furcsa...*

– *És felkacagott, gyöngyöző kacagással; ez határozottan bosszantott. Megkívántam, hogy komolyan vegyék a szerencsétlenségeimet. [Kimaradt.]*

– *Szóval te is az égből jöttél? – tette hozzá. – Melyik bolygóról való vagy?*

– *Mintha hirtelen fény világította volna meg rejtélyes jelenlétét.*

– *Eszerint egy másik bolygóról való vagy? – szegeztem neki a kérdést. Nem felelt. Csak a fejét csóválta lassan, és a repülőmet nézte.*

– *Igaz, ezen nem jöhetsz valami messziről...*

(A bal oldali hasámban dőlt szedéssel a hangfelvétel szövegét közlöm, félkövér betűkkel jelezve a változtatásokat. A jobb oldali hasámban az eredeti mű szövegét adom, álló betűkkel. A félkövér szedés itt az oralitásra, az érzelmekre utaló részeket jelzi. Ha nincs dőlt szedésű sor, akkor a könyv szövegének nincs megfelelője a hangzó változatban, ha csak dőlt betűs sor van, az a rész csak a hangzó változatban szerepel.)

4.3. Színpadi vagy hangjáték-adaptációban elhagyhatók ezek, hiszen az egyenes beszédű részekben (az oratio rectákban) a szereplők hangja azt is jelzi, ki beszél, s hogy mit mond: kérdező vagy válaszoló; az érzelmi attitűdöket pedig érzékelteti a színészek karakteres hangszíne, hanghordozása, hanglejtése, beszédritmusa stb. A párbeszédekben tehát a színészek hangkaraktere és beszédüknek hangzó (mondat- és szövegfonetikai) eszközei: a hangszínezet–hangszínezés, a hanglejtés dallammenete és regiszterei, a hang ereje ábrázolják a megformált jellemeket, illetőleg a beszédüknek az adott szituációhoz illő érzelmi töltését.

Azt azért meg kell jegyezni, hogy az elhangzó „egyenes idézet” – mint a mellékelt kotta felső soraiban olvasható megjegyzések is jelzik – nem mindig azt az érzelmet,

indulatot fejezi ki, amit a szerző az egyenes idézethez kapcsolódó idéző mondatokban megadott.

4.4. Elmaradnak vagy szövegükben átalakulnak az olyan részek is, melyek „látványra”, például a könyv ábráira, a szereplők külalakjára, mozgására, más – a beszéd attitűdjét jelző – látványra utalnak (például *elpirult*). Ezek egy részét a színpadi adaptációban a színpadkép, a színpadi mozgás jelzi.

4.5. A szabadon kezelésnek egy másik formája, hogy olykor, főleg a párbeszédes részekben átalakul SAINT-EXUPÉRY-RÓNAY GYÖRGY szövege. Ejtéskönnyítő szavak, a beszélt nyelvre: az élőszóra jellemző töltelékelemek, hanghatások kerülnek bele az egyenes idézetekbe, olykor még a narratív, a mesélő részekbe is. Ez utóbbiakban inkább ragokat, szóalakokat, szórendet kezelnek szabadabban a szerkesztő-rendező-k-átdolgozók, illetőleg a szereplők.

4.6. A harmadik típusú változtatás, hogy nem verbális hanghatásokat is tartalmaz a felvétel, például repülőgépzajt, kopácsolást, vonatzakatolást, kellemes dallamot stb.

4.7. Végül a módosításnak egy olyan formájával is találkozunk a hangzó változatban, amikor a könyvi szöveg narrációját párbeszéddé, oratio rectává alakítja át a dramaturg tolla. Így párbeszéddé van átalakítva a mű egy-egy részlete.

*De ha rossz növényről van szó,
azonnal ki kell tépni. A kis herceg bolygóján a majomkenyérfa-magvak az egész földjét megfertőzték. A majomkenyérfával úgy van az ember, hogyha későn kap észbe, soha többé nem bír megszabadulni tőle. Igaz?*

- Egyszerűen elborítja a bolygót.
- Átlyuggatja a gyökereivel?
- Igen. Ha aztán a bolygó túl kicsi, a majomkenyérfák meg túl sokan vannak, előbb-utóbb szétrobbantják.
- Ahá.

De ha rossz növényről van szó,
mihelyt fölismertük, azonnal ki kell tépni. A kis herceg bolygóján pedig félelmetes magvak voltak: majomkenyérfa-magvak. A bolygó egész földjét megfertőzték. A majomkenyérfával meg úgy van, hogy ha az ember későn kap észbe, soha többé nem bír megszabadulni tőle.

Egyszerűen elborítja a bolygót. Átlyuggatja a gyökereivel. Ha aztán a bolygó túl kicsi, a majomkenyérfák meg túl sokan vannak, előbb-utóbb szétrobbantják.

Nézzünk egy hosszabb, összefüggő példát az 1-2. fejezetből:

*Más mesterséget kellett választanom
tehát: megtanultam repülőgépet vezetni.*

Más mesterséget kellett választanom
tehát: megtanultam repülőgépet vezetni.

[A felvételen nem szerepel az eredeti szövegnek – itt és most is elhagyott – 14 sora. Azonnal az itt következő mondattal folytatódik.]

**És soha többé nem beszéltem a föl-
nőtteknek se óriáskigyókról, se őser-
dőkről, se csillagokról. Bridzsről
beszéltem inkább, meg golfról meg
politikáról és nyakkendőkről. És a föl-
nőttek végtelenül örültek annak, hogy
ilyen okos emberrel kerültek ismeret-
ségbe. Így éltem magányosan. Anélkül,
hogy igazában bárkivel is szót érthet-
tem volna. Míg egyszer...**

**[repülőgépzaj] Hat esztendővel ezelőtt,
kényszerleszállást kellett végeznem a
Szaharában. [Kihagyó repülőgép-ber-
regés] Valami eltörött a motoromban.**

**– Hogy fogok én zöld ágra vergődni
minden segítség nélkül! Hmm, na jó!
Majd reggel kijavítom. Khah. [Sóhaj
és utána kellemes dallam.]**

Erre aztán nem beszéltem neki se óriás-
kigyókról, se őserdőkről, se csilla-
gokról. Alkalmazkodtam hozzá. Bridzs-
ről beszéltem neki, meg golfról meg
politikáról és nyakkendőkről. Az illető
fölött pedig nagyon örült neki, hogy
ilyen okos emberrel került ismer-
etségbe. Így éltem magányosan, anél-
kül, hogy igazában bárkivel is szót
érthettem volna, míg egyszer, hat esz-
tendővel ezelőtt, kényszerleszállást nem
kellett végeznem a Szaharában. Valami
eltörött a motoromban. És mivel se gé-
pésem nem volt, se utasom, magamnak
kellett nekilátnom, hogy zöld ágra
vergődjem valahogyan, és kijavítsam a
súlyos hibát. Élet és halál kérdése volt
ez számomra. Alig egy hétre való ivó-
vizem volt.

Ott dőltem álmra az első este a
homokon, ezermérföldnyire minden la-
kott helytől. Elhagyatottabb voltam,
mint tutaján a hajótörött az óceán
közepén. Elképzelhető hát, mennyire
meglepődtem, amikor hajnalban egy
fura kis hang ébresztett föl. Azt mondta:

[A narrátor-szereplő Gábor Miklós sóhaja és a dallam után azonnal a kis herceg
kedves, kérő hangja szólal meg:]

– Légy szíves, rajzolj nekem egy bá-
rányt!

– He!? Micsoda?

–Rajzolj nekem egy bárányt...

– Légy szíves, rajzolj nekem egy bá-
rányt!

– Micsoda?

–Rajzolj nekem egy bárányt

Fölugrottam, mintha villám csapott volna le mellettem. Megdörgöltem
a szememet, aztán jól kimeresztettem. És egy apró emberkét láttam, egy
teljességgel rendkívüli kis emberkét, amint komoly figyelemmel szemlél. Itt
a legjobb kép, amit később csinálnom sikerült róla. Csakhogy az én rajzom
kétségtől sokkal kevésbé elragadó, mint amilyen a mintája volt. Igaz, nem
az én hibámból. Mert ami festői pályafutásomat illeti, attól hatesztendős ko-
romban elvették a kedvemet a fölöttük, így aztán nem is tanultam meg raj-
zolni, kivéve a csukott meg a nyitott óriáskigyókat.

Ámulattól kerek szemmel néztem hát a különös tüneményt. Ne feledjük
el: ezer mérföldre voltam minden lakott vidéktől. Emberkémen pedig semmi
jele nem volt annak, mintha eltévedt volna, vagy halálosan fáradt, halálosan

éhes, halálosan szomjas lenne, esetleg halálosan félne. Egyáltalán nem úgy festett, mint egy szerencsétlen gyerek, aki eltévedt a sivatagban, ezmérföldnyire minden lakott helytől. Mikor végre szavamra leltem, azt kérdeztem tőle:

– *Hát?!... Hogy kerülsz ide?*

– De hát... hogy kerülsz te ide?

[A következő felvezető, a hangzásmódra, az oralitásra utaló idéző mondat ismét elmarad csak a kis herceg kérő szavai hangzanak:]

Erre szelíden, és mintha valami nagyon komoly dolgot kérne, megismételte:

– *Légy szíves, rajzolj nekem egy bárányt...*

– Légy szíves, rajzolj nekem egy bárányt...

[A dramaturg a folytatás narratív, mesélő részét szinte egészében elhagyta, csak az utolsó két tagmondatát tartotta meg, átalakítva egyenes beszéddé, illetőleg a folytatással együtt párbeszéddé. Ez indokolható itt is és a következő részben is. A szöveg egyes részeinek elhagyásával azonban vitatkozni lehet. A papír, töltőtoll elhagyása elfogadható, de a folytatásban a különböző kisbolygók lakói visszautalnak erre a mondatra: a földrajzra a földrajztudós, a történelemre a király, a számtanra az üzletember.]

Ha valami nagyon lenyűgözően rejtélyes, az ember nem meri megtenni, hogy ne engedelmessédjék. Akármilyen képtelenségnek találtam ezer mérőföldre minden lakott helytől és ráadásul halálos veszedelemben: elővettem a zsebemből egy darab papirost meg a töltőtollamat. Hanem akkor eszembe jutott, hogy én főként földrajzot, történelmet, számtant és nyelvtant tanultam, és egy kicsit kedvetlenül közöltem az emberkémmel, hogy nem tudok rajzolni.

– *Sajnálom, nem tudok rajzolni.*

– *Annyi baj legyen – felelte. – Rajzolj nekem egy bárányt...*

– *Dehát én bárányt soha életemben nem rajzoltam! Na jó. Nem bánom. Tessék. Csak ezt tudom megcsinálni.*

– *Neem! Nem elefántot akarok óriáskígyóban! Az óriáskígyó nagyon – veszedelmes, az elefánt meg olyan behemót nagy. Nálam odahaza minden apró. Nekem bárányka kell. Rajzolj nekem egy bárányt.*

– *Hát jóó. Hát jóó.*

Annyi baj legyen – felelte. – Rajzolj nekem egy bárányt...

Minthogy bárányt soha életemben nem rajzoltam, papírra vettem neki a két rajz közül, amire egyáltalán képes voltam, az egyiket: a csukott óriáskígyót. De hogy elképedtem, mikor az emberke azt mondta rá: [Ehelyett ez hangzik el:]

– *Nem! Nem! Nem elefántot akarok óriáskígyóban! Az óriáskígyó nagyon veszedelmes, az elefánt meg olyan behemót nagy. Nálam odahaza minden apró. Nekem bárányka kell. Rajzolj nekem egy bárányt.*

– *Neem! Ez már nagyon beteg. Csinálj egy másikat nekem.*

– *Egy másikat? Rendben van. HHm. Rajzolok egy másikat. Tessék.*

– *Jó, jó... Csakhogy ez nem bárány, hanem kos. Ennek szarva van.*

– *Hm. Na és ez?*

– *Nagyon öreg. Olyan bárányt rajzolj, amelyik sokáig él.*

– *Ha megengeded, szét kell szednem a motort. Na j... jóó, jó, jól van. Jól van, jól van... Jó...*

– *Tessék, ez itt a ládája, s benne van az a bárány, amire annyira vágyol.*

– *Ez az! Éppen így akartam! Mit gondolsz, sok fű kell ennek a báránynak?*

– *Miért?*

– *Mert nálam odahaza minden olyan kicsi.*

– *Biztosan elég lesz neki. Ez egészen kicsi bárány.*

– *Nem is olyan nagyon kicsi... Nézd csak! Elaludt...*

Így ismerkedtem meg a kis herceggel.

Hát erre rajzoltam egyet.

Figyelmesen szemügyre vette, aztán:

– *Nem! – mondta. – Ez már nagyon beteg. Csinálj egy másikat nekem.*

Rajzoltam egy másikat.

Kis barátom kedvesen, de elnézően mosolygott.

– *Jó, jó... Csakhogy ez nem bárány, hanem kos. Ennek szarva van.*

Megint újat rajzoltam.

Ez se volt jó neki, akárcsak az előzők.

– *Nagyon öreg. Nekem olyan bárány kell, amelyik sokáig él.*

Erre már kifogytam a türelemből. Mielőbb neki akartam kezdeni a motrom szétszerelésének; ráfirkáltam hát a papírra a mellékelt rajzot.

– *Tessék – mondtam. – Ez itt a ládája. Benne van a bárány, amit akarsz.*

Nagy meglepetésemre egyszeriben fölragyogott az arca.

– *Ez az! Éppen így akartam! Mit gondolsz, sok fű kell ennek a báránynak?*

– *Miért?*

– *Hát mert nálam odahaza minden olyan kicsi.*

– *Biztosan elég lesz neki. Egészen kicsi bárány.*

A rajz fölé hajolt.

– *Nem is olyan kicsi... Nézd csak! Elaludt...*

Így ismerkedtem meg a kis herceggel.

(Antoine de Saint-Exupéry: *A kis herceg*. Móra, 1970. 10-14.)

Számos húzást tapasztalhatunk, ha összehasonlítjuk a könyvnek és a hangjáték-változatnak a szövegét. Többségüket – a hiányokat – észre sem vesszük, ha folyamatosan hallgatjuk, nézzük a mesét, hiszen a beszédhelyzet és a helyszín világosan megérthető. Talán egy-két olyan helyet találhatunk a hangjátékszerű átdolgozásban, amely némileg megmásítja a történetet, illetőleg értelmetlenné teszi a szöveg egyes utalásait. Például a 3. fejezet elejéről és a későbbi fejezetekből többnyire hiányoznak azok a részek, melyek

arra utalnak, hogy elejtett szavakból mint ismeri meg a szerző a kis herceg bolygóját, illetőleg a kis herceg történetét.

A húzás és az átdolgozás következtében egy kis torzítás is bekövetkezik a történetben. Az eredeti szöveg szerint az író a kis herceg elbeszéléseiből fejti meg a kis herceg történetét, az ő elbeszéléséből ismeri meg – lassacskán – a kis herceg bolygóit. A hangzó változatban egy olyasféle mondat hangzik el, melyből arra következtethetünk, hogy az író a kis herceggel együtt bejárta az összes bolygót, sőt a kis hercegnek társa lett egyik másik magányos földi vándorlásában is. A húzás következtében kiesett a szövegből a földi rózsákkal való találkozás, a 20. fejezet is, pedig erre később elhangzik visszautalás, kétszer is, a rókával folytatott beszélgetésben a 21. és még később, a 25. fejezetben is.

5. Ami most már a hangzást illeti, arról általánosságban a következőket mondhatjuk el a hangjátékról (összevetve némelykor a Szegeden bemutatott színpadi adaptációkkal).

5.1. Nagyon jó *A kis herceg* szereposztása a Marton László által rendezett hangjátékokban. A pilóta-író-mesélő Gábor Miklós hangja beszélgető-mesélőként szólaltatja meg a történeteket. A párbeszédekben a színészek hangkaraktere és beszédüknek hangzó (mondat- és szövegfonetikai) eszközei: a hangszínezet-hangszínezés, a hanglejtés dallammenete és regiszterei és a hang ereje ábrázolják a megformált jellemeket, illetőleg a beszédüknek érzelmi töltését.

A hangzó változat egészének hangvételére jellemző az igényes, tiszta beszéd: a tiszta – szinte tökéletes – hangképzés, még az érzelmileg motivált jelenetekben is, és nemcsak Gábor Miklós narrációjában. Hangképzésében, a hangkapcsolódási szabályok érvényesülésében nincs eltérés a normatív változatoktól. (Ezért is mellőzöm a fonetikai átirást.) Az egész szöveg hangzása csak halványan emlékeztet az úgynevezett pódium-stilusra, mert hiányzik annak generálisan emelkedett, enyhén patetikus hangvétele, megemelt hangfekvése, túl nagy ívekben mozgó, „kiénekelte” dallamvezetése. Mindegyik főszereplő igyekezett beszédmodorával (beszédének ritmusával, dallamával) alkalmazkodni a rádiójátéknak a természetes beszédhez, az élőszóhoz közelítő hangzásához. – Már amennyire ezt az írott szöveg nyelvi formája, és a szituációknak, érzelmeknek nem megélése, csak megjátszása (elképzelése) lehetővé teszi. (Az élőszó felé közelítés talán a róka, a róza és a király szerepe esetében vitatható, de éppen ezeknek képzelhető el legkevésbé az élő mintája.) – Persze mindezt az átlagos hallgató nem nagyon tudatosítja magában; alig veszi észre, mint ahogy a színházban, moziban, rádiójátékot hallgatva sem tudatosul benne, hogy (Péchy Blanka szavaival) „hamis beszédet” hall. Az első mondatok elhangzása után „belemegy a játékba”. A színházi hangzás „másságára” is csak akkor figyelünk fel, ha nem a „természetes szituációjában”: a színházban hallgatjuk, hanem rádió vagy televízió közvetíti a színházi produkciót. – A mondat- és szövegfonetikai eszközök használatát is az igényes formák jellemzik: azaz elmaradnak a természetes spontán beszédre jellemző nyögések, kiszámíthatatlan megtorpanások; egy-két kivételtől eltekintve csak úgynevezett „puha hangsúlyokat” találunk, olyanokat, melyekben a dinamika és a dallamemelkedés együttesen jelzi a „hangsúlyt”, ez tölti be a kiemeléssel szerepét, nem a pusztán hangerőnöbblet. A beszéddallam is „elegáns”: nem találjuk meg az élőszóban és a felolvasásban oly gyakori, de még nyelvileg is hibásan megfogalmazott: „vesszőnél felvisszük a hangsúlyt” formákat.

A kis herceg hangzó változatában a kritikus fülnek – még ha cigányfül is az – az tűnhet fel, hogy kevés „igazi” „pontot”, valóban mélyre szálló mondatzárati hanglejtést hallunk a „slusszpontig”. A másik tipikus jelenség, hogy csaknem minden szereplő be-

szédén érződik az érzelmek „megjátszottsága” (például az indulatok kifejezésére, a hezitálás, szókeresés jelzésére stb.). Ezt az akusztikus eszközök „sűrítésén”, „tipizálásán” lehet észrevenni. Gábor Miklós mellett talán az egyetlen kivétel a kis herceget megszólaltató Grünwald Kati. Ő él. Él a szerepet és nem játssza.

5.2. Természetesen nehéz szóban és írásban a hangzást jól bemutatni és érzékelteni. Aki ilyesmire vállalkozik, kénytelen vitatható jelentésű metaforákat használni.

A beszédfonetika, s ezen belül az eszközfonetika ugyanis az emberi hangnak, az egyes beszédhangoknak, majd a hangfolyamnak, illetőleg az elhangzó beszédnek három sajátosságát vizsgálja: a hangmagasságot és a hang magassági változását (a beszéd folyamatban ezen a hanglejtést, a beszéddallamot szoktuk érteni, a frekvenciát és változását), a hangerőt (a beszéd folyamatban ezen a hangsúlyozást és a beszéd hangerejének változásait, azaz a dinamikát), és a hangzásidőt (ezen azt szoktuk érteni, milyen hosszú ideig hangzik egy-egy beszédhang, mennyi időt vesz igénybe egy-egy szó vagy beszédszakasz kimondása). Az elsőt, a frekvenciát az eszközfonetika – leegyszerűsített jelölésmóddal, grafikai ábrákkal – Herzben adja meg és a Herz-értékekkel, illetőleg hangmagassági görbékkel érzékelteti, a hang erejére vonatkozó adatokat deciBel értékekkel adja meg, a harmadikat pedig secundummal méri. Mindezt azután hanglejtési és dinamikai görbék alakjával, hosszával, illetőleg alattuk az időtartamot mutató számokkal érzékelteti – főleg a laikus közönség számára. A szakfonetikusok számára készített egyéb ábrákról nem szölok.²

Van azonban az emberi hangnak néhány olyan sajátossága, amelyet az eszközfonetikai mérések még nem tudnak elkülöníteni, illetőleg amelyek csak elemzés révén világosodnak meg a kutató számára, ugyanakkor a hallgató „cigányfüle” „világosan” érzékeli ezeket, bár nem mindig tudatosítja őket.

Ilyen a hangszínezet és hangszínezés, amelyről csak metaforák által tudunk beszélni. Például rezes hang, simogató, bársonyos hang, metsző, gúnyos, éles hang, borízú hang, kommandóstimme, fuvolázó hang, lágy hang stb.

Ugyancsak nehezen fogható meg és mutatható ki műszerrel, mitől dallamos vagy monoton a beszéd (ez még csak értékelhető grafikonok segítségével), de nehezebben, hogy mikor éneklő, kántáló a beszéd, s az ilyen vagy olyan mikor élénk, érdeklődést keltő, és mikor unalmas, mikor szürke. Mindez legfeljebb kiolvasható a grafikonok ábráiból.

Nehezen hámozható ki a grafikonok ábráiból, hogy mitől és mikor egyhangúan gyors vagy lassú a beszéd, s mikor és mitől élénk ritmusú, lendületes. És ez nemcsak az artikulációs ritmus függvénye, hanem a tempóváltásoké is, a mondat szerkezetekből és a hangsúlyozás-hanglejtés együtt járásából is adódik. (És természetesen a szöveg nyelvi szerkezetének is függvénye.)

Összetett folyamat a beszéd; egy-egy ember orgánuma, beszéde akár egy zenekar teljesítményével is felér. A beszéd a lélek, a személyiség zenekara. S mivel a beszéd komplex jelenség, nemcsak attól érezzük, hogy megalszik valaki szájában a tej, ha emberünk lassan beszél, egyenletes artikulációs ritmussal. Kell ehhez monotónia is a beszéd dallamában, ritmusában, tompaság a hang színében, csökkentség a beszéd dinamikájában, unalom a beszéd szerkezeti ritmusában.

Ezek előrebocsátásával szóljunk néhány szót *A kis herceg* hangzásvilágáról – a hangjáték felvételei alapján.

6. A legnagyobb teljesítmény a két „főszereplőé, a mesélőt és a kis herceggel beszélgető író egy személyben megszólaltató Gábor Miklósé és a kis herceg szövegét életre keltő gyermekszínész, Grünwald Katié.

6.1. Gábor Miklós „kéthangú” a hangjátékban. Kettős szerepben szólal meg: író-narrátor, aki elmeséli a történetet, és szereplő, a kis herceg beszélgetőtársa. A történetet elmesélő íróként orgánumának inkább közép- és mélyfekvését használja ki. Az egyenes dialógusokban és az írói narrációban egyenes idézetként elhangzó (azaz a narratív szövegbe illesztett szereplői) szavait emeltebb fekvésben, nagyobb hangerővel mondja, mint magát a narráló szöveget.

A történet elején pergő ritmusban, nagyon „érdeklődő”, figyelmet keltő hangon szólal meg, jó mesélőkedvet érzékeltető, széles skálán mozgó hanglejtéssel, árnyalt hangsúlyokkal. Ezekben sokkal inkább a dallam- és a hangszínváltás dominál, semmint a dinamika. És egy „belső derűt” sugalló, egészen enyhén delabializált „mosolygós” artikulációs folyamat. A történet második felében, amikor is már több a párbeszédes rész, tempója kissé megnyugszik. Gábor Miklós feladata nehéz, mert a „narráció” mellett és közben többször is hangot kell váltania, hiszen az események szereplőjeként, a kis herceg beszélgetőtársaként is meg kell szólalnia. Ilyen „szerepkörben” emeltebb hangon (hangfekvésben), nagyobb hangerővel szólal meg, érzékelteti az érzelmeket, indulatokat. Olykor azokat a szituációkat és attitűdöket jelzi (a szöveg átírása esetén), amelyeket a narratív szöveg a mesélő szájába ad, máskor azokat, melyek az idéző vagy a nonverbalitásra, oralításra utaló mondatokban szerepelnek, olykor persze nem pontosan a szerző „instrukciója” alapján.

6.1.1. Kedden délelőtt Dunai Tamás szólaltatta meg *A kis herceg* stílusát magyarul és franciául. Feladata a francia és a magyar szöveg felolvasása, értő–értető megszólaltatása (tehát nem előadása) volt. (Mint mondta: a szövegnek kellett megszólalnia, nem a színésznek, a színészi alakításnak.) Az ő tolmácsolásában hallgatva a narratív részeket, az volt az érzésem, mint amikor Gábor Miklós szavait hallgattam: ülünk egy szobában, fotelben, s ő elmondja, elmeséli, milyen csodálatosan szép dolog esett meg vele.

6.1.2. A hétfő esti bemutatón más felfogást tükrözött a debreceni diákok színpadi adaptációja. A pilóta mesélő-narrátort megszólaltató szereplő nem annyira elmondta a történetet, mint inkább előadta: egy nagyobb teremben kissé indulatosan erősebb és keményebb hangsúlyaival meg akart győzni bennünket a hihetetlen történetről. Nyitva hagyott lebegő mondatzárlatai mintha közbeszólást, hitetlenkedő megjegyzéseket vártak volna.

6.2. Gábor Miklós komoly basszbaritonja mellett jó kontrasztot ad a kis herceget életre kelő Grünwald Kati üde, tiszta hangja. Csillogó, fényes hangjának modulációiból, dallamvezetéséből a kis herceg ártatlansága, idealizmusa, tisztasága csendül ki. Az érzelmei széles skáláján játszik hangjával ez a kislány. Nagy színészi teljesítmény az övé: teljes hitelességgel szólal meg a kis herceg naivitása csengő hangjával, nyugodt tempójával a kezdő jelenetekben, majd – a 7. fejezet nagy jelenetében, a „Tudok egy bolygót” kezdetű részben – zaklatott tempójával, változatos hanglejtésével, felcsukló sírásával a felháborodása, indulata, amikor a virágok tüskéiről, a bárányok és virágok háborújáról, a „nem komoly dolgok” komolyságáról szól. Ez a rész egyébként jellemző a húzások szempontjából is.

– *Úgy beszélsz mint a fölnőttek.*

– *Mindent összezavarsz... Mindent összekeversz...*

– *Én?...*

– *Tudok egy bolygót, egy vörös képű uraság lakik rajta, az soha egyetlen virágot meg nem szagolt életében. Soha egy csillagot meg nem nézett. Soha senkit nem szeretett. Soha nem csinált egyebet, mint folyton csak számolt. És egész álló nap azt hajtogatta, amit te most: „Én komoly ember vagyok! Én komoly ember vagyok!”, csak úgy dagadt a kevélységtől. Hát ember ez? Dehogyan ember! Gomba!*

– *Micsoda!?*

– *Gomba!*

– *Millió és millió éve, hogy a virágok tüskéket gyártanak. Millió és millió éve, hogy a bárányok mégis megeszik a virágokat. Hát akkor miért ne volna komoly dolog, ha meg akarjuk érteni, mi végre a sok fáradozás, amivel olyan tüskéket csinálnak maguknak, amelyek soha semmire se jók? A bárányok és a virágok háborúja talán nem fontos? Nem komolyabb és nem fontosabb, mint annak a vörös úrnak a számadásai?*

– *Úgy beszélsz mint a fölnőttek.*

Erre elszégyelltem magam. Ő azonban könyörtelenül hozzátette:

– *Mindent összezavarsz... Mindent összekeversz...*

Szemlátomást nagyon haragudott. Megrázta aranyhaját a szélben.

– *Tudok egy bolygót, egy vörös képű uraság lakik rajta. Az soha egyetlen virágot meg nem szagolt életében. Soha egy csillagot meg nem nézett. Soha senkit nem szeretett. Soha nem csinált egyebet, mint folyton csak számolt. És egész álló nap azt hajtogatta, amit te mondtál az imént: „Én komoly ember vagyok! Én komoly ember vagyok!”, és csak úgy dagadt a kevélységtől. Hát ember ez? Dehogyan ember! Gomba!*

– *Micsoda!*

– *Gomba!*

A kis herceg most egészen sápadt volt az indulattól.

– *Millió és millió éve, hogy a virágok tüskéket gyártanak. Millió és millió éve, hogy a bárányok mégis megeszik a virágokat. Hát akkor miért ne volna komoly dolog, ha meg akarjuk érteni, mi végre a sok fáradozás, amivel olyan tüskéket csinálnak maguknak, amelyek soha semmire sem jók? A bárányok és a virágok háborúja talán nem fontos? Nem komolyabb és nem fontosabb, mint annak a kövér, vörös úrnak a számadásai? És ha én tudok egy virágot, egy egyetlen virágot az egész világon, olyat, amilyen sehol másutt nem létezik, egyedül csak az én bolygómon, aztán egy báránka egy csapásra megsemmisíti, csak úgy, anélkül, hogy akár csak sejtene is, hogy mit művel: ez talán nem fontos?*

– *Ha valaki szeret egy virágot, amely csak egyetlen példányban létezik a csillagmilliókon: ez épp elég neki, hogy boldog legyen, ha a csillagokra pillant. „Ott van valahol az én virágom” – gondolja magában. De ha a bárány megeszi a virágot: ez az ő számára olyan, mintha hirtelen valamennyi csillag kialudnék. És ez talán nem fontos?*

– *Gyere ide! Gyere ide, ne sírj! Gyere ide a karomba szépen!* [A szövegmondás szüneteiben a kis herceg zokogása hallatszik.]

Semmi veszedelem nem fenyegeti a virágot, amit szeretsz... Szájkosarat rajzolok a bárányodnak... A virágodnak meg vértet rajzolok. És... – Már azt se tudtam, mit mondjak neki. Olyan titokzatos világ a könnyek országa.

Elpirult, folytatta:

– *Ha valaki szeret egy virágot, amely csak egyetlen példányban létezik a csillagmilliókon: ez épp elég neki, hogy boldog legyen, ha a csillagokra pillant. „Ott van valahol az én virágom” – gondolja magában. De ha a bárány megeszi a virágot: ez az ő számára olyan, mintha hirtelen valamennyi csillag kialudnék. És ez talán nem fontos?*

Többet nem bírt mondani. Váratlanul kitört belőle a zokogás.

Közben már leszállt az éjszaka. Letettem a szerszámomat.

Bántam is én a kalapácsomat, a csavart, a szomjúságot és a halált! Egy csillagon, egy bolygón, az enyémen, a Földön volt egy kis herceg, akit meg kellett vigasztalni. A karomba vettem, ringatni kezdtem.

– Ne félj – mondtam neki –, semmi veszedelem nem fenyegeti a virágot, amit szeretsz... Szájkosarat rajzolok a bárányodnak... A virágodnak meg rajzolok majd vértet... És... És... – Már nem is tudtam, mit is mondjak neki. Nagyon ügyetlennek éreztem magam. Nem tudtam, hogyan férközzem hozzá, hogyan találjak közösséget vele... Olyan titokzatos világ a könnyek országa.

(Antoine de Saint-Exupéry:

A kis herceg. Móra, 1970. 30-32)

6.2.1. Teljesen más a „kis herceg” hangja a „virágjával” való beszélgetésében. Itt az érzelmek változatosabb skáláját mutatja be. Csilingelő hangja, nyitva tartott hanglejtése előbb a csodálkozást, csodálatot, suttogó, hangjának lebegő hanglejtése a szeretet alázatát, nagyobb hangerejű, keményebb hangszínezetű megszólalása, határozottsága az áldozatos szolgáltkészséget fejezi ki; a fejezet végén lelassuló tempója előbb a szeretetet, majd lefedett hangszíne a csalódást, a némi kiábrándultságot érzékelteti.

6.3. Halász Jutkának – a virág megszólaltatójának – a hangja szintén széles skálán mozog: érzelmi árnyalatokat fejez ki: hol boldog örömmel teli szerénységet, hol gögőt, hol türelmetlen rendreutasítást. Érdekes, hogy e két érzelem kifejezésekor mind ő, mind Dunai Tamás, mind a keddi előadásban a debreceni diákok Rózsája beleritmizált, beleskandált a rövid mondatokba, hol szemrehányást, hol keserőséget. Állandóan lebegő,

a mondat végén fel-felfutó beszéddallamai (nyitva hagyott mondatzáratai) mindig valamiféle kényeskedő attitűdöt, indignáltságot is éreztetnek.

Nézzünk egy hosszabb részletet a regény nyolcadik fejezetéből „lekottázva”, hogy valami „képet” alkothassunk a hangfelvétel dallamvilágából. Gábor Miklós narrációs szövegét a kis herceg és a róza beszélgetése követi. Ezt meg-megszakítja Gábor Miklós narrációja.

A szövegrészletben a „kottasor” feletti megjegyzések a szövegmondás jellegére utalnak. A hármaskottasban a szótagok feletti vonalkák a beszéddallamot, a hang viszonylagos mozgását, a hanglejtés „csúszásait” próbálják érzékeltetni; a kottasor alatti szövegben a felső sor a hangfelvétel, az alsó sor a könyv szavait mutatja. A dinamikai hangsúlyok közül a *dőltbetűs* részek a legkisebb hangsúlyfokozatot, a *dőlt és aláhúzott* részek a valamivel erősebb hangsúlyokat, úgynevezett szakaszhangsúlyokat, a *dőlt és kétszer* aláhúzott részek az ennél erősebb, úgynevezett emelt erejű szakaszhangsúlyokat, a *félkövér és kettős* vonallal aláhúzott részek a legerősebb, az úgynevezett mondathangsúlyokat kívánják érzékeltetni. Árnyalt hangsúlyokra utal a beszéddallam emelkedése is. A függőleges vonalak a szünetek hosszát, a kottasorban a lefelé hajló félkörök a szünet nélküli kapcsolást jelzik. Ha nincs kotta vagy páros sor, akkor vagy húzás van az írott szöveghez képest, vagy többlet.

Tárgyilagos hangszínnel, közlésként. Lebegő zárlat.

Rövidesen jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig
Rövidescn jobban is megismerhettem ezt a virágot. A kis herceg bolygóján mindig

Lebegő zárlat, szünet alig.

Lezár a lejtés, szünet nincs.

voltak virágok. Nagyon egyszerű virágok. Egy sor szírommal. Helyet is alig foglaltak
voltak virágok. nagyon egyszerű virágok, egy sor szírommal, helyet is alig foglaltak

Eddig tárgyilagosa a hangszín.

Színeződik.

és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez a
és nem zavartak senkit. Reggel megjelentek a fűben, estére elhervadtak. De ez

lágylul a hang

virág egy szép napon egyszerre csak kicsírázott. Magva a jó ég tudja, honnét került
egy szép napon egyszerre csak kicsírázott. Magva a jó ég tudja, honnét került

oda. És a kis herceg aprólékos gondnal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen
oda, és a kis herceg aprólékos gondnal figyelte a zsenge hajtást, amelyik semmilyen

Közbevetésszerű, gyorsabb a mondat

más hajtáshoz sem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e?
más hajtáshoz sem hasonlított. Ki tudja, nem holmi majomkenyérfa-féleség-e?

A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény
A vesszőcske növekedése azonban hamarosan abbamaradt, és a kis növény

Lágyabb hang.

Tárgyvilágos hang

hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérté, hogyan jelenik meg
hozzákezdett a virágkészítéshez. A kis herceg szemmel kísérté, hogyan jelenik meg

rajta egy ó-ri-á-si bimbó. És sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni
rajta egy óriási bimbó. és sejtette, hogy csodálatos tünemény fog kibontakozni

be-lő-le. A virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabent
belső: a virág azonban végevárhatatlanul, egyre csak szépítgette magát odabenn

a zöld szobájában. Nagy gonddal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött,
a zöld szobájában. Nagy gonddal válogatta meg a színeit. Lassan öltözködött,

Közbevetésszerűen

egyenként iga-zi-ot-ta ma-gá-ra a szírmait. Nyilván nem akart olyan gyűrötten
egyenként igazigatta magára szírmait. Nyilván nem akart olyan gyűrötten

napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutatkozni, csak szépség
napvilágra lépni, mint a pipacsok. Nem akart megmutatkozni. csak szépsége

teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú
teljes sugárzásában. Úgy bizony! Nagyon kacér virág volt! Így aztán hosszú

Hangváltás, kissé mesélős-

napokon át tartott a titokzatos öltöz-kö-dé-se. Aztán egy hajnalban, éppen
napokon át tartott titokzatos öltözködése. Aztán egy hajnalban, éppen

-sejtelmes hangszin.

Picit suttogó jelleg is van a hangszinhen

napkeltekor, végre megjelent. Ásított egyet. És azt mondta, ő, aki olyan
napkeltekor, végre megjelent. Ásított egyet, és az mondta, ő, aki olyan

[Csilingelő zene.]

aggályos pontossággal dolgozott:
aggályos pontossággal dolgozott:

Suttogva.

Zavart nevetés.

- Óaa ha, még szinte fel se ébredtem... h h... Elnézést kérek... hh
- Ó, még szinte föl sem ébredtem... Elnézést kérek...

Hangosabb, de mégis halk, majd természetes hangerővel.

Még meg se fészülködtem...
Még meg se fészülködtem...

A kis herceg nem bírta magába fojtani a csodálkozását: [a hangfelvételtől ez a mondat hiányzik]

Csengő hangon, de suttogva.

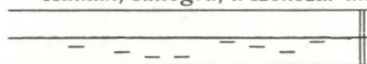
- Milyen szép vagy!
- Milyen szép vagy!

Kacarászva Ritmizálva

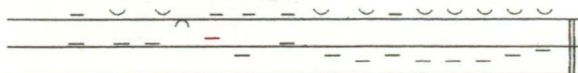
- Ugye?... h, hm he És éppen egyszerre születtem a nappal...
- Ugye? – felelte kedvesen a virág. – És épp egyszerre születtem a nappal...

A kis herceg ebből könnyen kitalálta, hogy a virág

Halkan, suttogva, a szökőzár utal a felkiáltásjellegre.

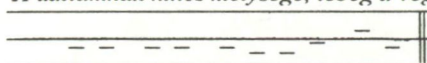


– *Nem* valami szerény *virág!* [A kis herceg szavai!]
nem valami szerény; viszont olyan megható volt!



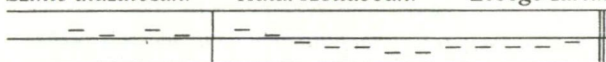
– Azt hiszem, *éppen* most van a *reggeli* i-de-je!
– Azt hiszem, *épp* most van a *reggeli* ideje – tette hozzá a virág kisvártatva.

A dallamnak nincs mélysége, lebeg a vége is.



– *Vol*nál szíves *gondoskodni ró*lam?
– *Vol*nál szíves *gondoskodni ró*lam?

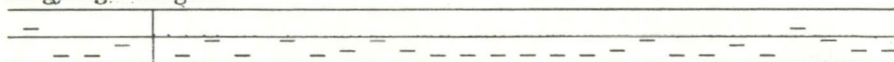
Szinte alázatosan. Határozottabban. Lebegő zárlat



– *Igen, igen, az*onnal keríték egy *öntözök*annát.

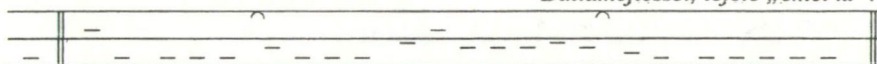
A kis herceg pedig, mélységes zavarában, sietve kerített egy öntözökannát, és kiszolgált a virágot.

Tárgyilagos hangszín



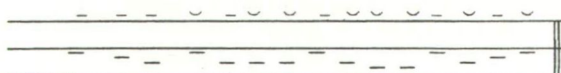
Mi tagadás, a *virág* *mind*járt az elején *zaklat*ni kezdte a *kis* herceget a *hi-ú-ságá*-
Az meg mindjárt az elején *zaklat*ni kezdte az ijedős kis herceget hiúságá

Dallamejtéssel, lefelé „emel ki”.



val. *Egyszer* például, amikor a *négy tövis*éről beszélt, *furcsa* dolgokat mondott:
val. Egy napon például, amikor négy töviséről beszélt, azt mondta a kis hercegnek:

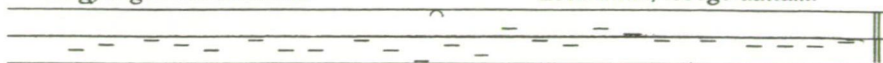
Keményebb, kevély hangszín, torkol. Nincs lezárt dallam, ritmizált.



– *Most* aztán *jö*hetnek a *tigrisek* a *karmaik*kal!
– *Most* aztán *jö*hetnek a *tigrisek* a *karmaik*kal!

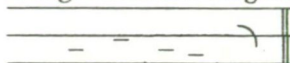
Tárgyilagos ellentmondás.

Lezáratlan, lebegő dallam.



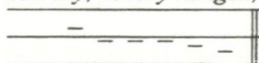
- Az én bolygómon nincsenek tigrisek, és a tigrisek különben sem esznek fűvet.
- Az én bolygómon nincsenek tigrisek – jegyezte meg erre a kis herceg. – A tigrisek különben sem esznek fűvet.

Suttogva és inkább indignálódva.



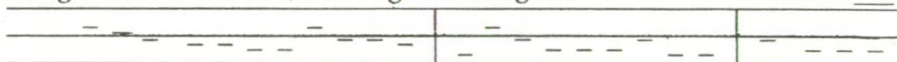
- Én nem vagyok fű.
- Én nem vagyok fű – felelte szelíden a virág.

Szerény, vékony hangon, suttogva.

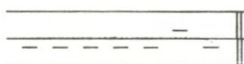


- Bocsánatot kérek...
- Bocsáss meg...

Rávágva az előző mondatra, kissé idegesen és hängosabbán szinte utasítászerűen.



- Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlen
- Különben sem félek a tigrisektől. A huzattól viszont irtózom. Nincs véletlenül

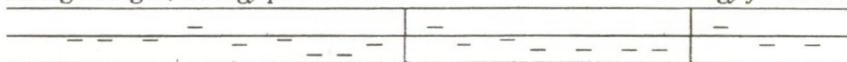


valamilyen szélfogód?
valamilyen szélfogód?

- Irtózni a huzattól – gondolta a kis herceg – elég kockázatos kilátás egy növénynek.
- Fura egy virág ez..." [Ez a bekezdés hiányzik a hangfelvételtől.]

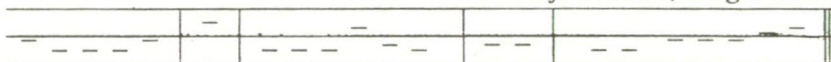
Pattogó hangon, mintegy parancsolva.

Mintegy felháborodva.



- Esténként tégy majd búra alá. Nagyon hideg van nálad. Rosszul vagy
- Esténként tégy majd bura alá. Nagyon hideg van itt nálad. Rosszul vagy

Felfutó dallam, lebeg a zárata.



berendezkedve. hh.. Ahonnét én jöttem... hh hm... Szóval hol a szélfogó?!
berendezkedve. Ahonnét én jöttem...

De nem folytatta. Hiszen mag formájában jött: más világokról nem tudhatott semmit. Szégyenében, hogy ilyen együgyű föllentésen kapatta rajta magát, kettőt háromat köhintett, így akart fölébe kerekedni a kis hercegnek.

– A szélfogó?

– Épp azért indultam, de elkezdte beszélni hozzám...

Erre a virág még jobban köhécselt, hadd furdalja csak a lelkiismeret a kis herceget.

Annak pedig, hiába volt tele jóakaró szeretettel, előbb-utóbb mégiscsak megrendült a bizalma a virágban. Minden lényegtelen megjegyzést a szívére vett, és kezdte nagyon-nagyon boldogtalannak érezni magát.

[A fenti sorok nem szerepelnek a hangfelvételen.]

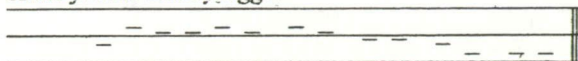
Szomorúan



– Túl sokat beszélt. – Nem lett volna szabad meghallgatnom,

– Túl sokat beszélt. – Nem szabad lett volna meghallgatnom – vallotta meg egy

Szinte felnőtt komolysággal.

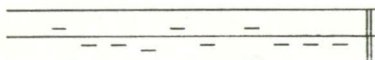


A virágok szavát sosem szabad meghallgatni.

napon. – A virágok szavát sosem szabad meghallgatni. Nézni kell őket, beszívni illatukat. Az enyém egész bolygómat elárasztotta illatával, mégse tudtam örülni neki. Anynyira bosszantott a tigriskarom-história, holott inkább meg kellett volna hatódnom rajta...

[Aztán:]

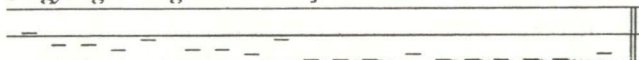
– Bizony, nagyon értelmetlen voltam én akkor! A tetteiből kellett volna megítélnem, nem a szavaiból. Beburkolt az illatával, elborított a ragyogásával. Sosem lett volna szabad megszöknöm! Szegényes kis csalafintaságai mögött meg kellett volna éreznem gyöngéd szeretetét.



– Minden virág csupa ellentmondás.

– Minden virág csupa ellentmondás. De én még sokkal fiatalabb voltam, semhogy szeretni tudtam volna. [A fenti sűrűn szedett sorokból csak egyetlen mondat szerepel a hangfelvételen, ez zárja a fejezetet:]

Tárgyilagos hangszínnel mondja a mesélő:



Szökéséhez, azt hiszem, a vadmadarak húzását használta föl.

Szökéséhez, azt hiszem, a vadmadarak húzását használta föl.

(Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg. Móra, 1970, 33-37.)

A debreceniek felfogásában a rózsza „számító, hideg” rózsza volt. Tövises szúrtak az őt kiválóan megszólaltató kislány hangjában. Királynői, parancsoló rózsza, aki nem megszelídíteni, inkább meghódítani, leigázni akarta a kis herceget. Végül is csalódott, megdöbbsent, hogy a kis herceg – nem véletlenül – elmenekült tőle. Hogy a kis herceg mégis vissza akart térni hozzá, annak oka talán az lehet, hogy ő, a kis herceg akarta megszelídíteni az elérhetetlen, megközelíthetetlen rózsát. Egyébként mind Dunai Tamás, mind a debreceniek, mind Halász Judit hangosításában közrejátszott a József Attila-i „a kívánságát észre se venném – ha szeretne”-motívum is.

Ha már az elhagyás és a visszatérés motívumánál vagyunk, felmerült a kérdés: miért hagyja el a rózsát is és a rókát is a kis herceg. Talán: mert a rókát nem ő akarta megszelídíteni, hanem a róka akarta, hogy megszelídítsék. A rózsához pedig – noha csalódott benne – azért tért vissza a kis herceg, mert azt ő akarta megszelídíteni.

6.4. Ha visszatérünk a hangokhoz: a hangfelvétel két főszereplőjének hangvételeitől elüt a királyé, Balázs Péteré az elképzelt uralkodói beszéddel. Kissé színpadi a hangzása: dikció. Érthető, hisz az ilyen beszédnek nincs élő mintája. Legfeljebb elképzelt népmesei vagy szatírabeli mintája akad.

Színpadi hangzása van, de másképpen Márkus László beszédének, aki a hiút szólaltatja meg. Szövegmondása ritmusában, dallamában már közelít az előszóhoz.

Tipizálja az iszákost Bazilidesz Zoltán a részeg beszédre jellemző artikulációs jegyekkel. Élőszószerűen beszél elfoglalt üzletemberként Szilágyi Tibor. A színpadi beszéd felé közelít, de mesélő hanglejtéssel Bilicsi Tivadar a tudós szerepében. Egészen természetes a váltóór pár mondatában Vajda László, 2. virágként Pere-martoni Krisztina, kereskedőként Szathmári István.

6.5. Tahi Tóth László kis rókája időnként trükkhangra emlékeztető beszédével inkább a (nép)mesék furfangos ravaszdíja, s csak kissé a megszelídítésre vágyakozó kis állat. Ez utóbbi a debreceniek színrevitelében és a hétfő délelőtti jelenetekben szólalt meg szeretetre vágyódóan. Nagyon kifejező viszont a kígyó Hauman Péter suttogásával. A debreceniek felfogásában a kígyót megszemélyesítő szereplő testhez simuló fekete ruhájával, majd mozgásával Mefisztót és *Az ember tragédiája* Luciferjét is felidézte.

6.6. Utoljára hagytam a lámpagyújtogató megszólaltató Páger Antal beszédét. A többi szereplőhöz viszonyítva ő könnyed és derűs természetességgel, mint magától értetődő közlést mondja el rövid, de mégis súlyos szövegét. Őt hallgatva jutott eszembe – mindenki magán szűri át az írói-költői mondanivalót, s mindenki a maga gondolatait keresi minden szövegben –, hogy *A kis hercegből* általában két eszmei mondanivalót szoktak kiemelni. Az egyik: „Légy szíves szelídíts meg. (...) Az ember csak azt ismeri meg igazán, amit megszelídített.” A másik: „Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.”

Hadd tegyem ezekhez mesei harmadiknak a lámpagyújtogató szavait, melyek többnyire észrevétlen sikkadnak el, noha Saint-Exupéry életével tett mellettük tanúbizonyságot: „A parancs: parancs. (...) A parancs nem változott. (...) A bolygó [= életünk] évről évre gyorsabban forgott, a parancs viszont maradt a régi.”

Nem véletlenül gondolkodott így a kis herceg: „Ezt (...) a többiek mind megvetnék (...) Pedig szerintem ő az egyetlen, aki nem nevetséges. Talán mert mással törődik, nem saját magával. (...) Ő az egyetlen, akivel meg tudnék barátkozni.”

7. Befejezésül hadd tegyek még egy megjegyzést!

Hétfőn elhangzott egy kérdés: jó-e, ha a diák a színházi előadás előtt megismerkedik a színre vitt mű (alap)szövegével.

Ez a kérdés a befogadói interpretálás problémáját veti fel, kissé más formában, mint amiről PETŐFI S. JÁNOS beszélt kedd délelőtt.

1. Ha egy művet elolvassuk – méghozzá némán –, az elindít bennünk egy interpretációs (értelmező-befogadó) folyamatot. S akárhányszor újraolvassuk a művet, ez az interpretációs-megértési folyamat újra és újra elindul, és újabb és újabb eredményeket hoz azáltal, hogy egyre jobban megismerjük, megértjük a művet, hiszen egyre inkább alászállunk rejtelseibe.

2. Új interpretációt kapunk, ha mi magunk olvassuk fel a művet. A hangoztatás, az elhangzó szó hangsúlyai, dallama, ritmusa új módon világítja meg a mű értelmét, új ajtókat nyit ki.
3. Ismét újabb interpretáció kezdete és vége (?) és újrakezdése, ha más olvassa fel, mondja el a művet (az ő olvasatában halljuk). Ebben a hangzásban a megszólaltató(k) interpretálása is benne van. (Csodálatos élmény volt, mikor József Attila Tiszazug-ját egymás után 60 diák tolmácsolásában hallottam.)
4. Ismét újabb interpretáció és annak kezdete is a hangjátékszerű és a színpadi adaptáció, hiszen ezekben benne van a dramaturgnak, a rendezőnek, az előadóknak az értelmezése is.
5. Még újabb szíromlevél: ha úgy járjuk körül a művet, mint az elmúlt négy napban tettük, beszélgettünk róla, magyaráztuk értelmét stb.

Van-e közülünk valaki, aki ugyanúgy látja *A kis herceget*, mint amikor idejött?

Jegyzetek

1. „Amikor a zeneszerző ún. »komoly« zenét komponál, leírja a pontos hangokat, amelyeket kíván, pontosan megnevezi a hangszereket vagy énekhangokat, amelyeket játszani vagy énekelteni akar – sőt a hangszerek vagy énekhangok pontos számát is jelöli. Emellett annyi útmutatást ad, amennyit csak tud, hogy amennyire lehet, a hangszeren játszókkal közölje mindazt, ami szükséges [...], hogy segítsen az általa kigondolt hangok precíz megszólaltatásához. Természetesen nincs tolmácsolás, amely teljesen pontos lenne, mivel nincs elegendő szó a világon, hogy mindazt közölje a komponista, amit akar, amit tudni kell. De éppen ettől oly izgalmas az interpretátor feladata: a kottában leírtakból kell megpróbálnia – olyan jól, amennyire csak lehet – kitalálni azt, mit óhajtott eredetileg a zeneszerző. Természetesen az előadók is emberek és így ahányan csak vannak, annyiféleképpen fogják értelmezni. [...] De ők [a karmesterek] mind ugyanazokat a hangokat vezénylik, ugyanabban a ritmusban, ugyanazon a hangszereken és egyazon célból: hogy [... a zeneszerző] hangjegyeibe életet lehelyjenek úgy, ahogy ő elképzelhette.” (l.m. 101.)
2. A szöveg szupraszegmentális szerkezetének mérésére és eredményeinek bemutatására lásd BOLLA KÁLMÁN közleményeit az *Egyetemi Fonetikai Füzetekben*.

TEXT AND FORM: SOUND AND FORM IN ARTISTIC PERFORMANCES

IMRE WACHA

The paper compares two varieties of Saint Exupéry's *Le Petit Prince*: one printed thus to be seen and read – and the other, a radio play, to hear only, forming merely an acoustic impression. It states that there are marked differences between the two varieties. We find quite a number of changes, abridged forms of the text. This characterizes, if not too expressedly, what kind of acoustic means, i.e. forms of speech the actors have to make the listeners feel the characters, personality and feelings of the various characters. In the part taken from Chapter 8 a „musical / soundig notation” illustrates the talk of the three main characters, that of the author-pilot, the little prince and of the rose.